

„ტყაშმაფა“ და მეგრული წარმართული პანთეონი

ნანა აბულაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ზუგდიდის დადიანების
სასახლეთა ისტორიულ-არქიტექტურული
მუზეუმი
E-mail: abuladze777@gmail.com

*წარმოადგინა ცხუმ-აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემიის ო. ჭურღულიას
სახელობის ქართული ენისა და ლიტერატურის ინსტიტუტმა*

აბსტრაქტი. ქართულმა ზეპირსიტყვიერებამ განვითარების ძალიან რთული და მრავალფეროვანი გზა განვლო. მეგრული სულიერი კულტურის განხილვა უძველესი ქართული ტრადიციის გარეშე შეუძლებელია. მეგრული ეთნოგრაფიული ყოფა და ზეპირსიტყვიერი მასალა საშუალებას გვაძლევს ჯეროვნად იქნეს შესწავლილი წარმართული პანთეონი ზოგადქართულ და მსოფლიო წარმართულ პანთეონთან ერთად. მითოლოგიურ პერსონაჟებზე არსებული ადრინდელი თქმულებები და გადმოცემები მეტად მნიშვნელოვანია, მაგრამ წერილობითი წყაროების უქონლობის გამო ამგვარი თქმულებები და გადმოცემები ხალხის ყოფას გადმონაშთის სახით შემორჩა, რომელიც აუცილებელია იმ შეხედულებების აღსადგენად, რომლითაც იკვებებოდა ჩვენი წინაპრების გონება.

საკვანძო სიტყვები: მეგრული წარმართული პანთეონი, ტყაშმაფა, ოჩოკოჩი, მახუთელა, მაგიური თვისებები.

მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში გვაქვს ფოლკლორულ შემოქმედებაში დადასტურებული ყველა ძირითადი ჟანრი. ეპიკური ტრადიცია მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში ძირითადად ზღაპრების სახით არის წარმოდგენილი. ზღაპრული ეპოსი უადრესად მრავალფეროვანი ჟანრია ხალხური სიტყვიერებისა, რომელიც „უხსოვარი დროიდან იღებს სათავეს და ასახავს მისი შემოქმედი ხალხის

რწმენასა და მისწრაფებას. მან განვითარების მრავალსაუკუნოვანი გზა განვლო და დღემდე მოაღწია, როგორც მაღალგანვითარებულმა მხტვრულმა ქმნილებამ. ამ ჟანრს იცნობს ყველა კულტურული ხალხი და პრიმიტიული ტომი“ [1, 1998: 6]. ზღაპარს საქმე აქვს პიროვნულობასთან, მისი სურვილების რეალიზაციასთან, ის სუბიექტურია, ამის გამო მისი გმირი - ხალხია და არა ღმერთები და წმინდანები [2, 1976:55].

მეგრულ ჯადოსნურ ზღაპრებში ჭარბად არის შესული ადგილობრივი ყოფის ამსახველი მოტივები. ამჯერად საუბარი გვექნება სამონადირეო ღვთაებად მიჩნეული მითოლოგიური პერსონაჟის, ტყაშმაფას გარშემო, რომლის შესახებ სიუჟეტები დღემდეა შემონახული მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში.

ტყაშმაფას ფუნქცია წარმართულ პანთეონში მნიშვნელოვანია. ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორულ მასალასა და ისტორიულ წყაროებში დაცული ცნობები გვაძლევენ საშუალებას დავასკვნათ შემდეგი: საქართველოში უძველეს დროში „...უეჭველია, უნდა ყოფილიყვნენ ყველა ტომთათვის საზოგადო ღვთაებანი და, ამასთანავე, თითოეულ ტომს თავისი საკუთარი ღვთაებანი ეყოლებოდა; თანდათან დროთა განმავლობაში გაერთიანების და დანარჩენებზე გაბატონების დროს ზოგიერთი საკუთარი ღვთაებანი საზოგადოდ ხდებოდნენ“ [3, 1960: 39]. ამ დასკვნიდან გამომდინარე ივანე ჯავახიშვილი განიხილავს ნადირთა და მონადირეობის ღვთაებებს: ანატორს, ოჩოპინტრეს და ბოჩს. ხევსურები ნადირთმფარველ ღვთაებებს „ოჩოპინტრეს“ ეძახიან, იგი უხილავია [3,1960: 72].

ტყაშმაფა (ტყის მეფე) ქართული წარმართული დარგობრივი ღვთაებების ერთ-ერთი ძლიერი წარმოდგენელია. ცნობილია, რომ „ქართველთა მითოლოგიის უკანასკნელი საფეხური დარგობრივი ღვთაებებით იყო წარმოდგენილი IV საუკუნის წინ... ასე, მაგალითად, მონადირეობას ჯერ „ნადირთ მწყემსი“, მატრიარქატის დროინდელი მშვენიერი ქალღმერთი დალი განაგებდა, ხოლო შემდეგ მისი საქმე კაცთღვთაებამ დაიმკვიდრა [4,1959: 282].

ელენე ვირსალაძე აღნიშნავს, რომ „მეგრელების წარმოდგენით, ნადირთ პატრონი „ტყაშმაფა“, ტყის მეფე, ლამაზი ქალია, რომელსაც ორი გრძელი და ოქროსფერი ნაწნავი აქვს. მონადირის ბედ-იღბალი მასზეა დამოკიდებული [5, 1964: 31].

მეგრულად „ტყა“ ტყეს ნიშნავს, „მაფა“ – მეფეს. ტყის მეფე მრავალმხრივ არის დახასიათებული მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში. პირველი ჩანაწერები ტყაშმაფაზე შესრულებულია XIX საუკუნის 90-იან წლებში ი. ტეპცოვის მიერ. მან 1894 წელს „მასალათა კრებულის“... მე-18 ტომში გამოაქვეყნა სამეგრელოში მის მიერ შეკრებილი საინტერესო მასალები საერთო სათაურით: „მეგრელთა ყოფისა და რწმენის ისტორიიდან“. ჩანაწერი მიუთითებს, რომ სამეგრელოში ფართოდ იყო გავრცელებული რწმენა ტყაშმაფას არსებობის შესახებ [6,1894:12].

90 წლის წალენჯიხელ ჯათუ შანავასაგან ი. ტეპცოვს შესანიშნავი თქმულება ჩაუწერია ტყაშმაფას შურისძიებაზე. აი, ისიც: „...ყვირას მთაზე არის სამი მოზრდილი ქვა, მათ შორის ყველაზე დიდ ქვას მონადირის სახე აქვს, რომელიც თითქოს მხარზე თოფგადებული წინ მიიწევს. დანარჩენ ორ ქვას კი ძაღლის სახე აქვს. ისინი მონადირეს მისდევენ. აი, რას მოგვითხრობენ მოხუცები ამის შესახებ: ჯვარში ოდესღაც ცხოვრობდა განთქმული მონადირე. ერთხელ ის ირემმა უღრან ტყეში შეიტყუა, აქ კი შეხვდა ტყაშმაფას, რომელმაც მონადირეს თავისი სიყვარული შესთავაზა. მონადირე დათანხმდა და ამის შემდეგ ნადირობის ბედს ეწია, იმ მხარეში სულ გაწყვიტა ნადირი. ამ მონადირეს ჰყავდა ლამაზი ცოლი, რომელიც ძალიან უყვარდა. თურმე ცოლი განცვიფრებული იყო ქმრის ასეთი წარმატებით ნადირობაში და ცნობისმოყვარეობამ შეიპყრო: ალბათ, ვიღაცის დახმარებით ხოცავს ამდენ ნადირსო. დიდხანს უმაღავდა მონადირე ცოლს საიდუმლოებას, ბოლოს გაუმხილა. ამის შემდეგ მონადირეს ხელი მოეცარა, იღბალი ჩამოშორდა. ერთხელ მონადირე თავის კარებთან იდგა და ფიქრობდა, თუ რატომ მოეცარა ასე ხელი. უცბად ძაღლებმა ყეფა ატეხეს. მონადირემ დაინახა ირემები, რომლებიც იქვე ფერდობზე გამოსულიყვნენ. მყისვე გამოიტანა თოფი და ესროლა, მაგრამ ამოდ. ძაღლები და მონადირე დაედევნა ირემებს. ირემები ყვირა მთისკენ გაემართნენ და თითქოს მონადირეს აჯავრებენო, ხან შეჩერდებოდნენ და ხან გაიქცეოდნენ. ბოლოს მიაღწიეს მწვერვალს. მონადირემ თოფი დაუმიზნა, მაგრამ უცბად მოუბრუნდა ერთი ირემი და დაუყვირა: „შეჩერდი, არ ისროლო, მოვიდა შენი აღსასრული, – მითხრი, რას ისურვებდი, რად გინდა, რომ გაქციო“. მონადირე მიხვდა, თუ ვისთან ჰქონდა საქმე, მოაგონდა თავისი შეხვედრა ტყაშმაფასთან, მოაგონდა ცოლიც, მაგრამ ამდენი ფიქრის დრო არ იყო, ირემი დაუყონებლივ მოითხოვდა პასუხს. მონადირემ იფიქრა: თუ ვეტყვი, ხედ მაქციეო, მწყემსები გამოივლიან, მომჭრიან და

დამწვავენო, გადაიდო თოფი მხარზე, გაემართა ირმისკენ და უთხრა: ქვად მაქციეო. სიტყვის დამთავრება ვერ მოასწრო, რომ ძაღლებთან ერთად ქვად იქცა. ყოველწლიურად, ამ საბედისწერო დღეს, მონადირე და მისი ძაღლები ცოცხლდებიან, მინდორში გაისმის ძაღლების ყეფა და სროლის ხმა. ამ თქმულებაში ყურადღებას იქცევს გაქვავების მოტივი, რომელიც უფრო ზღაპრული ეპოსისათვის არის დამახასიათებელი. ტყაშმაფასგან განსხვავებით, დალი კი არ აქვავებს, არამედ უკან დასაბრუნებელ გზას ჩაუშლის კლდის წვერზე ასულ მონადირეს (ამ შემთხვევაში – ბეთქილს), ანდა ნასროლ ტყვიას თვით მონადირეს დაუბრუნებს და ისე ღუპავს მას. ამას გარდა, „დალმა აუცილებლად უნდა დაიტყოს თავისი მკვდარი სატრფო. გახადოს მას ტანისამოსი, ჩააცვას ახალი. სვანეთში მიღებული წესით, მონადირის საფლავს სამი ღამის განმავლობაში დარაჯობენ, რათა დალმა არ ამოიღოს მკვდარი საფლავიდან და არ დაიტყოს იგი“ [6, 1894: 108]. ეს საგულისხმო მოტივი საერთოდ უცნობია ტყაშმაფასთან დაკავშირებული თქმულებებისათვის.

ბაბუასა და ბებიას ერთადერთი ლამაზი შვილიშვილი ჰყავდათ. ბაბუა მას არიგებდა: ყანაში სადილს როცა მომიტან, გზაზე შეიძლება ტყის მეფე (ტყაშმაფა) შეგხვდეს, რაც უნდა გითხრას, არამც და არამც ხმა არ გასცეო. მართლაც, ამ ბიჭს ერთხელ ტყის მეფე შემოხვდა. ქალმა რა არ მოიმოქმედა, მაგრამ ბიჭმა ხმა მაინც არ გასცა. ბოლოს ქალმა ოთხჯერ აკოცა და უთხრა: – ჩემთან იცხოვრე, ნუ გეშინია, არავინ დაგინახავს, ჩემი რბილი და შავი თმა დაგვიფარავს, ჩემი თეთრი კბილები გაგვინათებს, ჩემი განიერი მკერდი გაგვათბობს. ბიჭმა უარის ნიშნად თავი გაიქნია. ტყის მეფემ ათი თითი აჩვენა, ბიჭმა – ხუთი, ქალმა ახლა შვიდი თითი აჩვენა, ბიჭმა – სამი, ქალმა ხუთი თითი აჩვენა, ბიჭმა – ერთი, ქალმა ორი თითი აჩვენა, ბიჭმა – ნახევარი, ქალმა ერთი თითი აჩვენა, ბიჭმა უარის ნიშნად ხელი გაუქნია... ტყის მეფე გაქრა.

ამ ბიჭს საღამოს ლოგინში გველები შეუძვრენენ. ის გველი, მარჯვენა მხარეს რომ ეწვა, გათენებისას პირში ჩაუძვრა, დანარჩენები გაქრნენ. მეორე საღამოს თეთრი მატლები დაესივნენ. დილით კი დაიკარგნენ. გამწარებული ბიჭი ტყეში წავიდა. თხრილიდან ამოძვრა გველი, სისინით წამოვიდა და ყელზე შემოეხვია. ეს ის გველი იყო, ლოგინში რომ მარცხნივ ეწვა. გველმა ბიჭი ქარვასლაში შეიყვანა, აქ დახვდა ტყის მეფე. ერთი გველი პირიდან ამოძვრა, მეორე კისრიდან მოშორდა და

ორივე ტყისკენ წავიდა სისინით. ეხლა შენ ჩემი ხარო, უთხრა ტყის მეფემ. დაიწყეს ერთად ცხოვრება.

მეორე დღეს ბაბუა შვილიშვილის სამებნელად წავიდა. ტყის მეფემ მოხუცი თხრილში ჩააგდო და იმავე ღამეს ტყის ქალი და ეს ბიჭი ბებიას სასიმინდეში გაჩნდნენ. ბებიამ სინათლე შენიშნა სასიმინდეში. მივიდა, ტყის ქალს თმები შეაჭრა, სახლში წაიღო და მდუღარე წყალში ჩაყარა. წყალი ვერცხლის მანეთებად იქცა. ასე მოიქცა რამდენჯერმე. დილით რომ გამოეღვიძა ტყის მეფეს, თავი მსუბუქად იგრძნო, გადაისვა თმაზე ხელი და იკვივლა: – ვინ მომჭრა თმაო? – მე მოგჭერიო, უპასუხა ბიჭმა. ტყის ქალმა დაწყევლა ეს ბიჭი და ჭკუიდან შეშალა: აწი ძაღლური ცხოვრება გქონდესო! თვითონ შევარდა სახლში, ამოიღო თავისი თმა და ტყისკენ გაიქცა.

მიუხედავად ჯადოსნურ მოტივაციათა სიჭარბისა, აქ მაინც ჩანს ტყაშმაფას ძირითადი თვისებები, სახელდობრ, ინტიმური ცხოვრებისათვის დროის განსაზღვრის თავისებური ხერხები, რომელიც ყველგან საერთო მოტივად გვევლინება. ასევე საერთოა ტყაშმაფას თმის მაგიური ფუნქცია, რომელიც სხვადასხვა ვარიაციებით არის წარმოდგენილი. ამ შემთხვევაში თმის მოჭრა იწვევს გმირის დაღუპას. როგორც დალისათვის, ასევე ტყაშმაფასათვის ოქროს ნაწნავები ღვთაებრიობის სიმბოლოა, რომელსაც მაგიური ძალა აქვს. ამიტომ არის, რომ ასეთი თმის არამცთუ მოჭრა, მისგან ერთი ღერის მოკლებაც კი არ შეიძლება. პირიქით, მომადლიერების მიზნით ტყაშმაფას თმებს რძეში ბანენ, ასეთ შემთხვევაში იგი ან მთლიანად ათავისუფლებს სატრფოს პირობისაგან, ანდა უნახევრებს დროს [7, 1990: 64]. ამ კუთხით საინტერესოა მ. ჩიქოვანის მიერ სოფ. ზუმში (ჩხოროწყუს რაიონი) ჩაწერილი მასალა, სადაც ვკითხულობთ: მონადირე მახუტელა ტყაშმაფას იხსნის ოჩოკოჩის ძალადობისაგან და თვითონ იწყებს მასთან ინტიმურ ცხოვრებას. მახუტელას ცოლმა გაიგო ეს და, როცა ქმარი ტყაშმაფასთან ნახა, აიღო კათხა, შეიტანა თხების კარავში და რძით გაავსო. მახუტელასა და ტყაშმაფას ერთად ეძინათ. ტყაშმაფას ჩამოშლილი თმები მიწაზე ეფინა. მახუტელას ცოლმა რძით დაბანა თმა, გაასწორა, ზევით დადო. გაეღვიძა ტყაშმაფას, გააღვიძა მახუტელა და უთხრა: მახუტელა, ჩემგან თავისუფლება (ალობა) მომიციაო. დამილოცნიხარ... შენი ნასროლი ტყვია ნადირს არ ასცდენოდესო. ამის შემდეგ მახუტელა განთქმული მონადირე გამხდარა [4, 1959:13-14].

მითოლოგიური აზროვნების დასაწყისში განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ირმის, თხის რძის მითოსური სახეები. რძემ შემდგომ ეპოქაში სულიერი დატვირთვა შეიძინა. იგი განმწმენდი, მავნეს, ავის მომცილებელი, სულიერი განახლების, სულიერი სიხარულის, ქრისტესმიერი ნეტარების მომნიჭებელია. ადამიანის სულის გაზრდისთვის ისევე აუცილებელია, როგორც ჩვილისთვის დედის რძე. იგი მკურნალია, შელოცვის ტექსტებს პარალელურად ახლავს მოქმედება, მისი სინკრეტული ხასიათიდან გამომდინარე, და მასში ჩანს რძე, როგორც სამკურნალო თვისებების მქონე [8, 2006: 133].

საინტერესოდ მიგვაჩნია მთქმელის, მზისადარ ჭაფანძისგან სოფელ განმუხურში ჩაწერილი ამბავი, რომელიც მან ბებია ლუბა როგავასგან მოისმინა: მთქმელის ბაბუა ეფრემს ყანაში სამუშაოდ წასულს ერთ საღამოს გამოეცხადა სამი ულამაზესი, ოქროსთმიანი შიშველი ქალი, ანუ „ტყაშმაფა“, რომელებიც სახელით მიმართავდნენ: ეფრემ, ეფრემ, ეფრემ... ეცეკვებოდნენ, ეკვლუცებოდნენ. მათ შემხვედვარე ეფრემს გაღიმებია, გაღიმება კი არ შეიძლებოდა. შემდეგ სულ ეცხადებოდნენ „ტყაშმაფად“ წოდებული ქალის გამოსახულებები მათ მარტო ეფრემი ხედავდა. ოჯახის სხვა წევრები კი ვერ ხედავდნენ. ჭორის დონეზე გაგებული ჰქონია, რომ ტყაშმაფა აგიჟებდა ადამიანს. იგი მართლაც ფსიქიკური აშლილობით გარდაიცვალა (პ.ა.).

ნადირთმფარველებს მეტნაკლებად გააჩნიათ რაღაც დემონური, ზებუნებრივი თვისება, რომლითაც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. დაღს შეუძლია იქცეს ჯიხვად, ირმად, გარეულ თხად, ე. ი. მიიღოს იმ ცხოველის სახე, რომელსაც ის მფარველობს. ტყაშმაფას შეუძლია ურჩი მონადირის გაქვავება. ახასიათებს მაქციობაც. მემორატული (ერთპლანიანი) გადმოცემის მიხედვით, შუა ღამით სოფლის ახლო ხეობაში ხშირად ისმის ტყაშმაფების სიცილ-კისკისი, ზოგჯერ წივილ-კივილიც. გამოღვიძებული ოჯახის უფროსი შემფოთებულ მეუღლეს ამშვიდებს: არ შეგეშინდეს, წყეულებია ხევში ჩამოსულებიო. „წყეული“, „ფეხგამოგდებული“, „კვალდაწყველილი“, „სახელდაწყველილი“. ტყაშმაფას, ოჩოკოჩის, ჭინკასა და სხვა დემონურ არსებათა ეპითეტებია [9, 1991: 520-521]. მემორატული გადმოცემებისაგან განსხვავებით, ფაბულარული ტიპის გადმოცემებში თხრობა მრავალპლანიანია. მემორატულ-ფაბულატური ტიპის მითოლოგიურ გადმოცემებში დემონურ ძალებისადმი დამოკიდებულება

ეთნოგრაფიული კონკრეტულობითა და ამბის მკაცრი ნამდვილობით არის აღბეჭდილი. ტყაშმაფასთან, დალთან, სამძივართან, ოჩოკოჩთან, ფშავ-ხევსურეთში დასახლებულ დემონებთან ადამიანებს თითქოს ჩვეულებრივი დამოკიდებულება აქვთ [9,1991: 519]. მემორატული და ფაბულატური გადმოცემები ხალხური რწმენის დაბალ მითოლოგიასთანაა დაკავშირებული. სპეციფიკურია ტყაშმაფას მაგიური ფუნქციის მქონე სავარცხლის დაკარგვით გამოწვეული შურისძიების მოტივი, რომელიც სხვაგან არ გვხვდება. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც, რომ მონადირე თმის მოჭრის მუქარით თვითონვე იმორჩილებს ტყაშმაფას და სახლში მიჰყავს, მოსამსახურედ იხდის. ეს თქმულება ჩაწერილია 1965 წელს სოფ. ბომბოთში მასწავლებელ ლენა ჭუბაბრიას მიერ (ფუცუ რევას თქმით) [10, 1965: 139]. ერთი მთის ძირას ღრმა ხევი იყო, სადაც ტყაშმაფა თმას იბანდა. მიეპარა მონადირე, წაავლო თმას ხელი, დაიხვია, ამოიღო მაკრატელი და მოჭრა დაუპირა. ქალი შეეხვეწა: თმას ნუ მომჭრი და რასაც მეტყვი, შეგისრულებო. მონადირემ სახლში წამოსვლა უბრძანა. წამოყვა ტყაშმაფა. იგი ოჯახს მალე შეეჩვია, საოჯახო საქმეებიც ისწავლა, მაგრამ ერთი ჩვეულება ვერ მიატოვა: ყოველ დღე თუ არა, კვირაში ორჯერ მაინც წავიდოდა იმ ხევში, თავს დაიბანდა, დაივარცხნიდა და წამოვიდოდა, სავარცხელს ისევ ლოდის ქვეშ დამალავდა. ქმარი ეხვეწებოდა, სახლში თბილი წყლით დაიბანეო, მაგრამ ვერაფერს გახდა. კაცმა გადაწყვიტა სავარცხლის მოპარვა. წავიდა, გამოიღო ლოდიდან სავარცხელი და შინ წამოიღო. თავის დასაბანად მისულმა ტყაშმაფამ სავარცხელი რომ ვერ ნახა, საშინელი კივილი მორთო. მთელი ხევი გადააბრუნა. შემდეგ მოვიდა სახლში, მოუყარა შვილებს თავი, ერთი მამას მიუგდო, მეორე თვითონ დაიტოვა, მესამეს დაადგა ფეხი, შუაზე გახლიჩა, ნახევარი ისევ მამას მიუგდო, ნახევარი თვითონ მოიგდო ზურგზე, მობრუნდა, დაწყევლა, „არც ამოწყდი და არც აშენდიო“ – ტყეს მისცა თავი. ამბობენ, იმ მონადირის გვარის ხალხი მართლაც არც წყდება და არც მრავლდება, ტყაშმაფას დაწყევლილს ემახიანო.

როგორც ვხედავთ, ტყაშმაფასა და მონადირის ურთიერთობა აქ სხვა კუთხით არის დანახული, უფრო მეტად ყოფით პლანშია ნაჩვენები. გარდა ორი მოტივისა (მაგიური თვისების მქონე თმისა და სავარცხლისა), ყურადღება გამახვილებულია რეალისტურ ამბავზე: მონადირე და ტყაშმაფა ჩვეულებრივ ცოლ-ქმრულ ცხოვრებას ეწევიან, ჰყავთ შვილები, მუშაობენ, ოჯახს უვლიან, ერთმანეთს ელაპარაკებიან და ა. შ. [7, 1990: 67]. ჩვენი აზრით, შვილების გაყოფა ტყაშმაფას მიერ

სპეციფიკურია. პრიმიტიული აზროვნების უდაო შედეგია და, ამდენად, არ ჯდება ადამიანური ქცევის საზღვრებში.

ზოგიერთი თქმულების მიხედვით ტყაშმაფა დაკავშირებულია ოჩოკოჩთან. თუ ოჩოკოჩმა ძალა იხმარა და ტყაშმაფასთან ინტიმური კავშირი გააბა, ტყის დედოფალი ასეთ კავშირს ვერ უძლებს და კვდება. ოჩოკოჩისაგან გაბრაზებული ტყაშმაფა ზოგჯერ იძულებულია დახმარებისათვის მონადირეს მიმართოს. ასეთ მონადირედ ზოგიერთი მთქმელი მახუტელას ასახელებს.

მახუტელა განთქმული მონადირე ყოფილა. თქმულების მიხედვით, მახუტელა ტყეში წასულა გარეულ ღორებზე სანადიროდ, ასულა დიდ მუხაზე და დაუწყია თვალთვალი. გათენების ჟამს მახუტელას შორიდან მოესმა დიდი ხმაური და ქალის კვილი. ქალი კვიის და თან იძახის: მახუტელა, შე მკვდარო („სიღურელი“), მოდი, მომეშველეო! კვილი თანდათან ახლოვდებოდა. გრძელთმიანი, თეთრად შემოსილი ქალი მორბოდა და თან იძახოდა: მახუტელა, შე მკვდარო, მომეშველეო! მახუტელამ დაინახა, რომ ქალს ოჩოკოჩი მოსდევდა, აიღო თოფი, დაუმიზნა და ესროლა. ოჩოკოჩმა ღრიალი მორთო, თან მახუტელას დაუძახა: დამიმატე (კიდევ მესროლე), მახუტელაო! მახუტელამ იცოდა, რომ თუ მეორეჯერ ესროდა, მაშინ ზედიზედ 40-ჯერ კიდევ უნდა გაესროლა, ისე არ მოკვდებოდა ოჩოკოჩი. მახუტელამ მეტი არ ესროლა (მთქმ. კაპიტონ გახარია, სოფ. მუხური (ჩხოროწყუ), ჩამწ. ა. ცანავა). დამარცხებული ოჩოკოჩი გადაიკარგა.

მახუტელა ოჩოკოჩების, ავი და ბოროტი ძალების წინააღმდეგ მებრძოლი გმირის, კერძოდ მონადირის განზოგადოებულ სახედ გვევლინება მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში. არსებობს მახუტელას სახელობის გამოქვაბულიც. ის ფაქტი, რომ მახუტელას სახელი შესულია საბავშვო თამაშობაში, ბევრის მთქმელია [7, 1990: 68]. ბავშვები, როცა თამაშობენ, ხანდახან ერთმანეთს ჩაარტყამენ. გამრტყმელს ეტყვიან: „გემძინ, მახუტელა“ (დამიმატე, მახუტელა), ე.ი. მეორეჯერ დამარტყიო. ამის თაობაზე კ. გახარიამ ლექსიც ჩააწერინა ა. ცანავას. მოგვყავს ტექსტი:

გემიძინი, მახუტელა,	დამიმატე, მახუტელა,
გემიძინი, ვარია,	დამიმატე, თორემა,
ჭყელ ყოფედას, მახუტელა,	წყეულ იყოს, მახუტელა,
სქან სახელი დო გვარია.	შენი სახელი, გვარია.

გემიძინი, მახუტელა,	დამიმატე, მახუტელა,
გემიძინი, ვარია,	დამიმატე, თორემა,
ჭყელ ყოფედას, მახუტელა,	წყეულ იყოს, მახუტელა,
სქან ეზო დო ფანია ...	შენი ეზო და ჯალაბი ...

ტყაშმაფა გამოკვეთილი სახით არის წარმოდგენილი მოტანილ თქმულებებსა და გადმოცემებში: იგი ნადირთ გამგებელია, ატარებს მაგიური თვისებების მქონე დალალებს, ინტიმურ ურთიერთობებს ამყარებს მონადირეებთან, ეს ურთიერთობა განსაზღვრულია ტაბუირებული ნიშნებით (პასუხის არ გაცემა, საიდუმლოების შენახვა, „ხელის ენით“ შეთანხმების დადება და ა. შ.).

აპოლონ ცანავა საინტერესო პარალელს ავლებს ოჩოკოჩსა და ბერძნულ პანს შორის, კერძოდ, პანის უიღბლო, ცალმხრივი სიყვარული ნიშნავს სირინქსის მიმართ თანხვდენილია მშვენიერი ტყაშმაფასადმი ოჩოკოჩის დაუოკებელი, მაგრამ ასევე უიღბლო და ცალმხრივი სიყვარულისა.

ოჩოკოჩის ორეული კავკასიის ხალხების მითოლოგიაშიცაა. ი. დახვილგოვის ცნობით, ოჩოკოჩი ვაინახების ხუნ საგის (ტყის მამაკაცის) ორეულია [11, 1978: 68]. ხუნ საგის მკერდზე ნაჯახი აქვს და ამით ღუპავს ადამიანებსო. დალის ვაინახური ორეული – დიალა და ოჩოკოჩი ხუნ საგის იდენტურები არიან. მსგავსი პერსონაჟი არსებობს ადიღელების, აბაზგების და სხვა კავკასიელი ხალხების მითოლოგიაში. მკვლევრის აზრით, ეს პერსონაჟი (ოჩოკოჩი) შეიძლება მივიჩნიოთ კავკასიისათვის სპეციფიკურ მოვლენად [9, 1991: 522].

ისე როგორც დალის სახემ, ტყაშმაფას სახემაც ქრისტიანიზაციის შედეგად დიდი ცვლილება განიცადა. თუ ადრე „ნადირთ პატრონი, ნადირთმწყემსი – დალი (სამეგრელოში მისი ორეული ტყაშმაფა) ღვთაებრივ ნიშნებს ატარებდა... ქრისტიანული ეკლესიის გავლენით, დიოფალი დალი, ტყის მეფე ქალი, ტყის მაცდურ სულად გადაიქცა [5, 1964: 113]. დალისა და ტყაშმაფას ფუნქციები შემდეგში წმინდა გიორგიმ შეითავსა, „წმინდა გიორგის კულტში... ნადირთ ღვთაების ნიშნები და ფუნქციები გადმოვიდა“ [5, 1964: 118]. ქრისტიანიზაციის შედეგად გავრცელებული თქმულებებისა და გადმოცემების მიხედვით, „წმინდა გიორგის აბარია ნადირთ ჯოგები და მისი სურვილის გარეშე მონადირე ნადირს ვერ მოკლავს“ [5, 1964: 118]. მაგ., დალის მიერ კლდეზე მიკრულ, სასიკვდილოდ

განწირულ მონადირე ჩორს იხსნის წმინდა გიორგი, რომელმაც ნადირთ პატრონისა და გამგებლის ფუნქციები მიითვისა.

ამრიგად, მეგრული ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული მასალა იძლევა შესაძლებლობას განვსაზღვროთ ტყაშმაფას, ოჩოკოჩის და წარმართული პანთეონის სხვა წარმომადგენელთა ფუნქციები. ჩვენ შეგვძლია დავასკვნათ, რომ მითოლოგიის დაბალ საფეხურზე მდგომი ადამიანის პრიმიტიული აზროვნების შედეგია ის თქმულებები და გადმოცემები, სადაც წარმართული პანთეონის წარმომადგენლები (ტყაშმაფა, ოჩოკოჩი) გვევლინებიან ადამიანების გვერდით და ფლობენ იმ მაგიურ თვისებებს, რომლითაც ისინი იმორჩილებენ ადამიანებს მათთან ინტიმური კავშირის დასამყარებლად. ასევე აძლევს ადამიანებს ბედს ნადირობისა. ტყაშმაფა გვევლინება ნადირთ მფარველ ღვთაებად. ხოლო ოჩოკოჩს კი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მეგრულ წარმართულ პანთეონში.

ლიტერატურა:

1. Cholokhasvili R. Udzvelels rwmena-warmodgeneta kvali qartul xalxur eposhi, avtoreferetai. Tbilisi, 1998.
2. Meletinski E. Poetika mifa. Moskva, 1976.
3. Javaxishvili I. Qartveli eris istoria, T. I, Tbilisi, 1960.
4. Chiqovani M. Qartuli eposi. T. I, Tbilisi, 1959.
5. Virsaladze E. Qartuli samonadireo eposi. Tbilisi, 1964.
6. Терсов I. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Т., 18, Tiflis, 1894.
7. Canava A. Qartuli folkloris sakitxebi. Tbilisi, 1990.
8. Mosia B. Qartulis folkloris saxismetyveleba. Tbilisi, 2006.
9. Danelia K., Canava A. Qartuli xalxuri sityviereba, megruli teqstebi, T. II. Tbilisi, 1991.
10. Rustavelis saxelobis Qartuli literaturis istoriis institutis folkloris arqivi, samegrelos koleqcia. 1965.
11. Daxkilgov I. Istoricheski folklor chechencev I ingushev. Grozno, 1978.

“TKASHMAPA” AND MEGRELIAN PAGAN PANTHEON

Nana Abuladze

PhD in Philology, Dadiani Palaces History and
Architectural Museum
E-mail: abuladze777@gmail.com

*Presented by O. Churgulia Institute of Georgian Language and Literature at the Tskhum-
Abkhazia Academy of Sciences*

Abstract. Georgian oral tradition has gone through a very difficult and diverse path of development. It is impossible to discuss the Megrelian spiritual culture without the ancient Georgian tradition. Megrelian ethnographic existence and oral material allow us to properly study the pagan pantheon along with the general Georgian and world pagan pantheon. Early legends and narratives about mythological characters are very important, but due to the lack of written sources, such legends and narratives have remained as a reminder of the existence of people, which is necessary to restore the views that fed the minds of our ancestors. The epic tradition in Megrelian oral tradition is mainly presented in the form of fairy tales. A fairy tale epic is a highly diverse genre of folk sayings. Motifs depicting local life are abundantly included in the Megrelian magic tale. This time we will talk about a mythological character considered to be a hunting deity around a woodpecker, about whom stories are still preserved in Megrelian oral tradition. We can conclude that the result of the primitive thinking of man at the lower level of mythology is the legends and legends where the representatives of the pagan pantheon (Tkashmapa, Ochokochi) appear next to people and possess the magical qualities that make them obedient to humans. They also give people the fortune to hunt. The woodpecker appears to be a hunting deity. And Ochococh occupies an important place in the Megrelian pagan pantheon.

Keywords: *Megrelian pagan pantheon, Tkashmapa, Ochokochi, Makhutela, magical properties.*